

Благой Попов

**ОТ ЛАЙПЦИГСКИЯ ПРОЦЕС
В СИБИРСКИТЕ ЛАГЕРИ**

София, 2012

Изданието е направено по книгата „От Лайпцигския процес в сибирските лагери“ (1984), за което е взето разрешение от Българско освободително движение, Париж (The Movement for Liberation of Bulgaria).

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Българско освободително движение, 2012

© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-142-025-1

Благой Попов

**ОТ ЛАЙПЦИГСКИЯ
ПРОЦЕС**

В СИБИРСКИТЕ ЛАГЕРИ

== Спомени ==

- № 1 Благой Шклифов *На кол вода пиехме*
№ 2 Коста Тодоров *Изповедта на една луда балканска глава*
№ 3 Отец Иван Дочев *Сага за Балканската война*
№ 4 Благой Попов *От Лайпцигския процес в сибирските лагери*

За снимките са използвани материали от архива на Любомир Юруков, сп. „Минало“, руската агенция РИА „Новости“

Съдържание

ПРЕДГОВОР

Благой Попов – подсъдимият от Лайпциг
и лагерникът от Сибир (*проф. д-р Искра Баева*) 7

СПОМЕНИ

1937 година – арест.

1939 година – присъда 13

Следствие и присъда.

1938 година – следствието се затяга 37

На подсъдимата

скамейка пред Върховния съд 57

ПОСЛЕСЛОВ

Георги Димитров и сънародниците

му в сталинските чистки

(*Мона Фосколо, д-р на политическите науки, Франция*) 135

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ 141

ПРЕДГОВОР

Благой Попов – подсъдимият от Лайпциг и лагерникът от Сибир

Благой Попов е една от знаковите фигури от българския политически живот през първата половина на ХХ в. Той не е широко известен, тъй като през по-голямата част от съзнателния си живот живее извън България, но неговата съдба олицетворява трудния път, по който минават немало българи, посветили се на левите идеи след Първата световна война.

Биографичните данни за българския комунист Благой Симеонов Попов са кратки. Той е роден на 22 ноември 1902 г. в радомирското с. Дрен, още в младежките си години се увлича от идеята, че несправедливостите могат да се преодолеят само с революция, която го отвежда в комунистическото движение. Включва се в борбата с оръжие в първия възможен момент – Септемврийското въстание от 1923 г., организирано от българските комунисти по инициатива на Комунистическия интернационал. Като много други въстаници и той е принуден да се спасява от репресиите в емиграция, което го превръща в професионален революционер. Като комунистически функционер в началото на 1933 г. Благой Попов се оказва в Германия, където на 9 март 1933 г. е арестуван заедно с още двама българи – Георги Димитров и Васил Танев. Този арест и обвинението срещу българските комунисти в заговор за разрушаване на германската държава поставят началото на международната известност на Благой Попов. Но не заради собствената дейност (той не знае немски език и трудно би могъл да се защитава), а заради волята на Георги Димитров да превърне личната си защита в импер-

ския съд в Лайпциг в политическо обвинение срещу национал-социализма. Това превръща процеса в европейско и световно събитие, а Благой Попов става един от „героите от Лайпциг“.

За да разберат младите хора от началото на ХХІ в. какво означава „героите от Лайпциг“, трябва да разкажа малко повече за Лайпцигския процес, който с настъпването на българския преход изчезна от учебниците по история. Става дума за пожара в Райхстага на 27 февруари 1933 г., който е използван от тогавашния канцлер Адолф Хитлер, за да обяви извънредно положение, да обвини комунистите и да ги отстрани като политически противници в навечерието на парламентарните избори на 5 март 1933 г. Основание му дава залавянето на мястото на пожара на холандския бивш комунист Маринус Ван дер Любе, който признава, че е подпалил сградата с политическа цел. За да бъде обоснована тезата на Хитлер, че става дума за голяма комунистическа провокация, са арестувани тримата български комунисти, следени от полицията, и председателят на комунистическата фракция в Райхстага Ернст Торглер. А на имперския съд в Лайпциг е поверена задачата да докаже това злодеяние.

След половингодишно събиране на доказателства процесът срещу комунистите започва на 21 септември 1933 г., но в различна обстановка. Промяната е предизвикана от широката международна кампания в защита на обвинените и организирана в Лондон контрапроцес. В Лондон холандската адвокатка д-р Бетси Бекер–Норт, френският депутат и юрист Винсент дьо Моро-Гиафери, белгийският адвокат Пиер Вермейлен, бившият италиански министър-председател Франческо Нити и швейцарският адвокат Йоханес Хубер разглеждат всички достъпни доказателства, изслушват над 100 свидетели, разследват в Холандия случая с Ван дер Любе и в края на карицата оповестяват своята присъда. Според нея подпалването на Райхстага не може да е извършено само от Ван дер Любе, а вероятно подпалвачите са използвали подземния вход, свързващ Райхстага с президентския дворец, пак според нея останалите обвинени са напълно невинни. В Лондон оповестяват изводите си на 20 септември, само ден преди откриването на Лайпцигския процес.

Решението на Лондонския контрапроцес повлиява за оправдателната присъда в Лайпциг, но не толкова, колкото поведението на Георги Димитров, който се защитава сам. Стратегията му е да отговори на политическите обвинения по същия начин, като се превърне от обвинен в обвинител на германския националсоциализъм. Георги Димитров описва стратегията си в съдебната зала с цитат от „Фауст“ на Гьоте: „Навреме своя ум готви./ На блюдата на везните на великото щастие/ рядко е даван покой; / ти си длъжен или да се възвисяваш, / или да слизаш надолу. / Властвай или се покорявай, / с тържеството или с мъката се запознай, / издигай се като тежък чук – / или стой като наковалня!“ Настъпателната позиция на Георги Димитров при разпита на вътрешния министър Херман Гьоринг и в заключителната му реч превръща подсъдимите от Лайпциг в герои, а оправдателната им присъда, оповестена на 16 декември 1933 г., е посрещната като голяма победа на европейския антифашизъм. Това е звездният миг и на Благой Попов.

След като са оправдани, българските комунисти се оказват нежелани както в Германия, така и в България, затова на 27 февруари 1934 г. заминават за Съветския съюз, където са посрещнати триумфално. Но и в новата им родина (получават съветско гражданство, защото няма друг начин да бъдат репатрирани там) ги чакат проблеми. Георги Димитров успява да убеди Сталин в необходимостта от смяна на политиката на Комунистическия интернационал – от тактиката „класа срещу класа“ към изграждане на народни антифашистки фронтове. Благой Попов се връща към дейността си в Комунистическия интернационал на младежта (КИМ), а Васил Танев става профсъюзен деец. Само две-три години след тържественото посрещане в Москва и тримата са изправени пред нови предизвикателства, донесени от вълната на масови репресии в Съветския съюз.

Спомените на Благой Попов започват от този момент – арестуването му от съветските тайни служби в деня (по-скоро в нощта) на тържествата за 20-годишнината от Октомврийската революция – 7 ноември 1937 г. Разказът му по простичък, но силно въздействащ начин от първо лице представя истинския облик на сталинските репресии. Той преми-

нава през пародийно следствие и съд, осъден е на 15 години в трудов лагери в Сибир по абсурдното обвинение, че е участвал в заговор за убийството на Георги Димитров и Васил Коларов. Трагедията – неговата и на стотиците хиляди комунисти, осъдени и измъчвани от онези, на които безрезервно са вярвали, е посланието на тази неголяма книга.

Нямам намерение да разказвам за голготата на Благой Попов, той го е направил сам. Но може би трябва да кажа няколко думи за онова, което Попов не е знаел – трагедията и на Георги Димитров като генерален секретар на Комунистическия интернационал, изправен пред мащабните репресии срещу чуждестранните комунисти в Съветския съюз. Той често е обвиняван в пасивност и нежелание да се опита да спаси репресираниите и в тези обвинения има истина, но тя не е цялата. Документите показват, че Георги Димитров също както и в Лайпциг е бил пред труден избор: да се опита да спаси репресираниите си другари или да стане жертва на съветския репресивен апарат. Но прави компромис – да се опита да спаси когото може, без да стане поредната жертва. От многобройните списъци на комунисти, чието освобождаване Димитров е поискал, са спасени твърде малко, но са десетки. В подобни списъци фигурира и името на Благой Попов, само че без резултат. Благой Попов остава в Сибир до смъртта на Сталин и успява да се върне в България едва през 1954 г. Именно в България през останалите му още 14 години живот Попов пише спомените си за лагерните си години, но и не помисля да ги издаде, защото тази тема още дълги години е табу. Едва след смъртта му през 1968 г. спомените му са издадени в чужбина.

Издаването на трагичните спомени на Благой Попов днес е необходимо не толкова на по-възрастното поколение, което си спомня разкритията от времето на „перестройката“, колкото за младите, които смятат тези събития за далечно минало. Но историята неведнъж е показвала, че непознаването на миналото може да доведе до неговото повтаряне, макар и не буквално, а по-скоро като пародия.

проф. д-р Искра Баева

СПОМЕНИ

Тук няма нищо измислено, преукрасено, тук всяка дума е за съжаление горчива действителност.

Тази глава е летопис на страшни дни и събития, в които аз по зла ирония на съдбата бях неволен участник и свидетел.

Благой Чоков

1937 година – арест. 1939 година – присъда

След приема в Политбюро в началото на март 1934 г. по повод на завръщането ни от Лайпциг и тримата заминахме на почивка в дома на Централния комитет на ВКП(б) в село Архангелское, под Москва. Там изкарахме известно време. Ходехме на събрания, пишехме статии, лекарите ни преглеждаха и след това пристъпихме към лекуване, защото здравето и на тримата ни беше разклатено.

Аз заминах за Крим – Дом отдиха на „Су“ – Дом за отдих на Централния комитет на ВКП(б), заедно с жена си. Върнах се обратно в Москва и постъпих на работа отново в КИМ през месец юни. Преди да постъпя на работа в КИМ при мен в квартирата ми се яви секретарят на КИМ др. Чамаданов и ми каза, че е разговарял с др. Димитров и направил предложение аз да се завърна отново на работа в КИМ, тъй като съм бил комсомолски деятел на КИМ в международен мащаб. Димитров бил съгласен и той искаше моето съгласие. Аз се съгласих. След това се срещнах с Димитров и му казах, че съм дал съгласие да постъпя за известно време на работа в КИМ. Димитров каза:

– Правилно, аз като по-възрастен се връщам на работа в Изпълкома на Коминтерна. Танев отива на работа в Профинтерна, а ти щом си изявил желание да се върнеш да работиш в КИМ, добре си направил, като си дал съгласието си.

И аз започнах работа в КИМ. Работех в КИМ една година до юни 1935 г. След това изявих желание да отида да се уча. Разговарях с Чамаданов за моето желание, като му казах, че съм един от най-възрастните работници в КИМ, не се предвижда скоро моето завръщане в България и най-до-

бре е аз да продължа образованието си, да се специализирам в някаква област. Завършил съм Икономически факултет, обаче имам прекъсване от 5–6 години. И му съобщих моето желание да постъпя в Комунистическата академия – в Червената професура при икономиста Евгений Варга. Той се изказа против: „Какво ще търсиш там ? Ти си завършил една комунистическа академия „Крупская“, сега да се връщаш пак в тая област, ще бъде недостатъчно. Най-добре ще бъде да вземеш, както той се изрази, някаква професия, която ти осигурява хляба.“

И той ми каза, че около 10 души – членове на ЦК на ВЛКСМ, някои от тях работници, са постъпили или постъпват да се учат във Всесъюзната промишлена академия „И. В. Сталин“, което беше солидно учебно заведение,

Две години и нещо бях студент в Химическия факултет на Всесъюзната промишлена академия „И. В. Сталин“, където постъпих по свое желание през 1935 г., като напуснах Изпълкома на КИМ. Заявих на Г. Димитров, че съм един от най-възрастните членове на Изпълкома, в близките години не се очертава завръщане в България, желая да продължа образованието си и да получа солидна професия, с която ще бъде по-полезен, ако остана за дълго време в СССР.

Г. Димитров одобри моето намерение, като ми каза: „Ти си завършил Икономически факултет, сега желаеш да се учиш и завършиш и Технически факултет – кадри с такова широко образование ще бъдат нужни и ценни за нашата партия“, и написа веднага до А. А. Андреев, завеждащ промишления отдел и секретар на Централния комитет на ВКП(б). Така постъпих без писмен изпит във Всесъюзната промишлена академия, където се подготвяха ръководни кадри за индустрията.

През пролетта на 1937 г. се състоя процесът срещу маршал Михаил Николаевич Тухачевски, генералите Якир, Уборевич, Птуха и други, обвинени във военен заговор против режима на Сталин, в измяна и шпионаж в полза на фашистка Германия. Командирът Гамарник се самоуби, за да се отърве от ареста.

Този процес падна като гръм от ясно небе и внесе страшен смут в редовете на ВКП(б). Как?! Такива изтъкнати дейтели на Гражданската война след Октомврийската революция сега шпиони на Хитлер, реставратори на капитализма? Непомятно, невъзможно...

Съдебният процес мина при закрити врати, това засили още повече неверието ми, че разстреляните генерали са изменници на родината, шпиони и реставратори на капитализма. Допусках, че обвиняемите са се изказвали против политиката на Сталин – нищо чудно в това, но че са станали шпиони и реставратори, изменници на родината, това умът ми не го побираше. Сталин беше крайно суров и жесток спрямо политическите си противници във вътрешнопартийните борби – това бях разбрал отдавна, но че той можеше, без да му мигне окото, да представи политическите си противници пред лицето на народа по-черни от дявола, да им припише най-тежки обвинения в шпионаж и реставрация само и само за да им вземе главите, това аз не бях в състояние да разбера, това не можех да допусна. Тогава бях още много млад и недостатъчно изкушен в безцеремонните прищевки на политическите борби – затова и не бях в състояние да разбера какво става в задкулисният живот на политическата арена в Съветския съюз.

Ровех се в паметта си, търсех аналогия в политическата история на други страни, спирах се на трагедиите на Великата френска революция, в пламъците на която изгаряха смели нейни дейци, обвинявайки се взаимно в измяна и предателство. Но тогава имах друга представа за морала на политическите борби и за разногласията в комунистическите партии; смятах за недопустимо, за изключено да се прибегва до лъжа, подлост и клевета само и само да се унищожи един политически противник. И трябваше скъпо и прескъпо да заплатя за тази своя политическа (и житейска) неопитност, трябваше на свой гръб да изпитам и понеса ужасите на тази кървава драма.

Едва минало ехото от процеса на Тухачевски, когато изневиделица дойде процесът на група членове на ЦК на ВЛКСМ като Лукиянов, секретар на Московския областен комитет на

Комсомола и секретар на ЦК, редактора на в-к „Комсомолская правда“ Салтанов и други. Те бяха любимци на съветската младеж и изведнъж – заговорници, шпиони, предатели... На закрити заседания на Военната колегия на Върховния съд на СССР бяха набързо осъдени и разстреляни.

Никой нищо не знае, най-близки другари не смеят две думи да обменят по процеса, всички се поглеждат ужасени и... мълчат.

Влизам в салона за чертане на Академията. Виждам Александър Милчаков, навел се над един чертеж, нещо чертае. Отивам при него и започвам разговор.

(Александър Милчаков бе дългогодишен виден член на ЦК на ВЛКСМ и негов първи секретар през 1928 г.)

Той ми каза, че са извикали на заседание на партийното бюро, на което бе член и Милчаков, жената на Алиханов, завеждащ отдел кадри на Изпълкома на Коминтерна, и са обсъждали нейното партийно положение във връзка с ареста на Алиханов.

Един от членовете на бюрото – каза Милчаков – я запита как е могла толкова дълго време да живее с Алиханов и да не забележи неговата вражеска дейност?

– Десет години съм омъжена за Алиханов, освен беззаветна преданост към партията друго аз не виждах в него – отговорила тя.

При този неин отговор всички замълчали и обсъждането на нейното партийно положение било прекъснато. Макар и Милчаков да не каза нищо повече, аз разбрах, че той бе възхитен от нейното държане пред партийния комитет.

Алиханов аз познавах добре от съвместната ни работа в Изпълкома на Коминтерна и бях убеден в неговата кристална партийна честност. Той е арменец, бивш член на ЦК на Азербайджанската комунистическа партия (Баку). Нищо не се чу за него след арестуването му – явно бе, че е разстрелян.

По случай завършването на учебната 1937 г. по добрата стара традиция се събрахме в моята квартира членовете на КИМ и на ЦК на ВЛКСМ, за да „отбележим“ успешното ѝ за-

вършване. Тук бяха Александър Милчаков, Елена Кнопова, Саня Федоров, Рахомягин Петър, Сисоев, Иван Иванов, Золотухин и аз. Елена Кнопова наскоро бе отзована от Академията и назначена за заместник-председател на Всесъюзния комитет по физкултурата, а Саня Федоров бе взет на отговорна работа в органите на държавната безопасност – като награда за неговата изключителна преданост към партията. Веселихме се искрено, шумно и весело потанцувахме и си пийнахме за здраве, хич неподозирайки, че над главите на някои от нас са прелетели черни гарвани, набелязвайки своите жертви. По-късно Милчаков, Федоров, Кнопова и аз бяхме арестувани и осъдени на много години каторга, а Иванов загина още по време на следствието. На Золотухин провървя – през време на войната стана генерал, а Сисоев и Рахомягин оцеляха – те досега заемат високи държавни постове в индустрията.

Веднага след банкета заминах за Кавказ на лечение – лекувах хроничен гастрит и колит, който ме безпокоеше години наред. Бях един месец в град Есентуки [Северен Кавказ] , а след това заминах втория месец в Кисловодск. Почувствах се великолепно, изчезнаха всички болки. Помня как един августовски ден се връщах в санаториума „Десятилетие Октябръ“, имах великолепно самочувствие и се запитах: боли ли ме нещо сега? Нищо не ме болеше, бях пълен с енергия и желание за работа, бях в разгара на силите си, не бях навършил още тридесет и пет години, бях млад и силен...

Още с пристигането ми в Москва узнах страшните новини: Милчаков през време на ваканцията е изключен от партията „за връзки с врагове на партията“. Тъй като слушателите в Академията бяха в лятна ваканция, изключването било осъществено направо от Сталинския районен комитет на партията.

Александър Милчаков е един от основателите на руския комсомол, в чиито редове е влязъл още от 1918 г., бидейки едва петнадесетгодишен. Със светъл и ясен ум, кипяща енергия, прекрасно слово и безкрайна юношеска преданост към комунизма, той се отличаваше сред младежките кадри. Не-

говото бързо издигане по обществената стълба е завидно. Първи секретар на областните (тогава губернските) комитети на Перм, Ростов на Дон, Киев, Новосибирск, двадесет и петгодишен той е вече първи секретар на ЦК на Всесъюзния Ленински комсомол, при това едновременно и член на Контролната комисия на ВКП(б), член на Изпълкома на КИМ. След комсомола отива на работа в Източен Сибир, в Иркутска област, награден е с ордена „Ленин“ за отлична работа в златодобивната индустрия. И тук се среща с партийните ръководители на Иркутския обком, с члена на ЦК Леонов и други, които през лятото на 1937 г. са арестувани „за измяна и вредителство“. Това е достатъчно, за да бъде смачкан и Милчаков. На бърза ръка го изхвърлят от партията и всеки ден е в очакване да бъде арестуван.

В Академията той бе обичан от всички и уважаван от цялото студентство. И изведнъж: изключен от партията за връзки с враговете на народа. Всички се питаха: не е ли още изключен от партията? Не е ли вече арестуван?

Срещам го в коридорите на Академията. Върви с наведени очи, не поглежда никого, на лицето му са отразени безкрайна мъка и тъга. Стигам го, здрависваме се: „Сашо, какво става с теб, какво въобще става?“ Саша дига рамене и ми посочва коридора: „Видиш ли какво правят? Всички студенти щом ме зърнат, свиват бързо наляво и надясно по аудиторията само и само да не ме срещат. Боят се, не знаят какво да правят, ако се срещнат с мен.“

Съмненията ми в правотата на сталинския терористичен курс се усилиха още повече. Невиновни другари се арестуват, гинат, това са грешки, но не стават ли тези грешки грамадни, с какво ще се оправдаят те утре? Вярата ми в мъдростта на Сталин се изпаряваше с всеки изминат ден...

Един ден в края на септември вървах по улица „Мясницкая“ (сега улица „Кирова“) и съвсем случайно срещнах Зина Сапунова, дъщеря на български емигранти, близка наша позната. Като ме забеляза, тя спря веднага, направи големи изблеещи очи и с приглушен глас ми извика: „Благой, ти жив ли си?“

– Както виждаш, жив и здрав съм и те поздравявам? – весело отговорих аз.

– Ами аз бях вчера при Коларови и там ми казаха, че си арестуван и положението ти е лошо – ми каза тя и добави, че стават големи арести сред българската емиграция. Аз не знаех почти нищо за тези арести.

Не можех да допусна, че ще бъда арестуван, знаех, че нямам никакъв грях на душата си, но като гледах какво става по Съюза, макар да бях много малко осведомен, се замислих по това, което ми каза Зина Сапунова, особено че слуховете идваха от семейството на Васил Коларов, много добре запознат с това, което ставаше сред българската емиграция.

Присъствах на две събрания през тази есен на българските емигранти в клуба на „Леонтиевски переулок“. От доклада на Червенков разбрах, че Бойко – Илия Василев, и Петър Искров са арестувани, но бях още доста наивен и допусках, че ще ги пуснат, тъй като не виждах никакви основателни причини за техния арест.

„Светът е пълен със слухове сега!“ – си казах аз. – Ще поговорят и ще мълкнат. Разделихме със Зина и не обърнах повече внимание на новината, която тя ми съобщи.

След няколко дни се разболях от гърло, отидох при лекар в Лечебносанитарното управление на Кремъл, към което бях прикрепен. Два-три дена по-късно ми съобщиха, че са открили дифтеритни бацили в хрчките ми, трябва строго да пазя стаята си, като не се срещам с никого. Цял месец ме задържаха лекарите вкъщи. Едва в началото на ноември ми разрешиха да излизам. Наближаваше 7 ноември – двадесетгодишнината на Великата Октомврийска революция. Москва се готвеше трескаво за големия празник. Целият град беше украсен с цветя и разкошни лампи.

Аз поканих семействата на някои български другари, които бяха отишли доброволци в Испания или на нелегална работа във фашистка България, за да се съберем на 7 ноември и да празнуваме заедно, а вечерта излязохме с жена ми и нейния брат да разгледаме празничната украса на Москва.

Улиците бяха до късно препълнени с разхождащи се хора, които се насочваха към „Червения площад“, всички искаха да видят как изглежда нощно време. Нашата група, както всички други, весело и шеговито едва си пробиваше път сред навалищата, докато най-сетне се изморихме и вече към един часа в полунощ се прибрахме вкъщи. Още при входа зърнах трима военни, но увлечен в разговор с моите нощни спътници, не им обърнах никакво внимание и се качихме по стълбата. При влизането в апартамента ни посрещна нашият племенник Шура, тринадесетгодишно момче. С изплашени, широко отворени очи той се обърна към мене: „Чичо, трима военни току-що питаха за тебе, ей сега излязоха..“

„Навярно са тези, които срещнахме при входа, – си помислих. – Но за какво ли съм нужен посред нощ..“

В този момент някой почука на входната врата. Отварям – трима военни стоят пред мен и без да кажат нещо влизат и веднага ми показват един къс хартия. Погледнах и веднага разбрах всичко: „Ордер на арест и обиск..“ Изтръпнах, това, което не вярвах, но допусках, вече е факт, невъзможното стана възможно.

Обърнах се към жена си с думите: „Аз вече съм арестуван. Иди още сутринта при Г. Димитров и при баща си, кажи им, че съм арестуван. Защо, сам не зная, нямам абсолютно никаква вина..“

Водачът на групата, майор от пограничните войски, силно смутен – той знаеше, че аз съм участник в Лайпцигския процес – успокояваше жена ми, която вече плачеше:

– Те го викат навярно за някаква проверка, станало е някаква недоразумение, скоро ще го пуснат – мънкаше майорът.

Има истини, които човек дълго време, с дни и месеци, не е в състояние да разбере, изведнъж блясва мълния и всичко става ясно като бял ден...

Стана ми ясно сега защо преди месец семейството на Коларови са били уверени, че съм арестуван, както ми каза Зина Сапунова, станаха ми понятни много слухове, които се носеха

сред нашата политемиграция в Москва... Най-сетне, с голямо закъснение, за жалост, започнах и аз да проглеждам. „Докато не се удариш с главата в горния праг – не виждаш и долния“, тъй стана и с мен.

Обискът бе краткотраен. Майорът поиска документи и преписка, а на книгите не обърна никакво внимание. Документи няха почти никакви, видимо и тях поиска само привидно. Отворих чекмеджето на бюрото си – ето тук са документите за завършване на Академията „Крупская“, мандат на член на Изпълкома на КИМ, записките, водени през време на Лайпцигския процес – това бе всичко. Майорът ги зави във вестник и ги взе със себе си. Изключи телефона и тръгнахме. Шура и жена ми плачеха, аз мълчах, но бях потресен от станалото.

На улицата ни чакаше „черен ворон“ – малък полицейски камион, в който ме вкараха и затвориха ни повече, ни по-малко, за цели шестнадесет години. Цели шестнадесет години „черният гарван“ бе неизбежен спътник в моя живот при всяко прехвърляне от едно място на друго. В него аз влязох млад 35-годишен мъж, от него излязох старец с побелели коси на 51-годишна възраст. „Черният гарван“ беше единственият постоянен свидетел на безбройни човешки драми и трагедии... Може ли това да се забрави, може ли това да се прости, трябва ли затова да се мълчи? – Не, никога!

Така посрещнах аз настъпването на „7 ноември“ – двадесетата годишнина на Великата Октомврийска революция. Мечтите ми за хубаво посрещане на празника, за радостни срещи с жените и децата на близки другари, сражаващи се с фашизма в Испания и България, бяха грубо потъпкани и попарени с леден мраз...

Черният камион се понесе бързо по московските улици. Вътре беше тъмно, не виждах къде отиваме, но предполагах че в Народния комисариат на Вътрешните работи. Скоро камионът спря, отвориха се някакви железни врати и ние влязохме в един двор. Но само след няколко минути камио-

нът излезе обратно и тръгнахме отново, оказа се, че ме карат в знаменития Бутирски затвор. Вкараха ме в една стая на първия етаж, заставиха ме да се съблека съвсем гол и започна обискът. Взеха ми ремъка, срязаха ми всички копчета на панталоните и дрехите – за да не мога да избягам. Сержантът поиска да си отворя устата и погледна нещо вътре – да не би да съм скрил някакво „оръжие“ под езика си. „И смях, и грях“... Пък този номер за какво ли им е, си помислих. Даже в гестаповските затвори не отиваха дотам. И всичко това се правеше видимо с единствената цел да те унижат, морално да те смачкат, да се почувстваш сам паднал на най-ниското стъпало на човешката стълба.

Шегаджиите в затвора си остават шегаджии, плачат и се смеят, така се живее по-лесно. Шегуваха се с новодошлите, с новобранците:

– След като те вкараха тук какво правиха с теб? – питаха те новодошлите.

– Ами какво, обискираха ме.

– Съблякоха ли те съвсем гол?

– Да!

– Казаха ли ти да се наведеш и да се хванеш за задника?

– Да, казаха...

– И те гледаха през това време отзад?

– Да...

– Ами ти отваряше ли си устата през това време?

– Не! Това пък защо?

– Защото те, братко, гледат и виждат от дупето до устата...

Едва сега новодошлият (новакът) разбира, че се шегуват с него, започва да се усмихва смутено, а останалите арестанти се заливат от смях.

След обиска набързо събрах „парцалите“ си и тръгвам след сержанта „вертухай“. Минавам през коридор с врати една до друга, явно единични килии. Само да не ме оставят сам в килия. Няма по-страшно от единичните килии. Във фашистка Германия седях повече от десет месеца в такава килия и преживях целия ужас на това. Особено тук, сред своите

другари-комунисти да бъдеш затворен в килия – това е най-тежкото, най-страшното.

Навлязохме в друг коридор, там вратите са далеч една от друга, значи не са единични, ха дано съм тук някъде. „Вертухаят“ спря пред една врата и почна да я отваря – малко ми олекна. Отвори килията и без да каже нито дума, ме блъсна вътре и затвори вратата.

Аз стоях до самата врата, редом с „парашата“ (пикочта), не мога да направя нито крачка напред – килията е препълнена, натъпкана с хора. С нарове е закрита даже дневната пътека, хората лежат само на едната страна във форма на валет – един с главата към стената, а от двете му страни стърчат краката на другите. Иначе не е възможно да се лежи – няма място. Смрад и задух, но няма друг изход. Изпод наровете се чуват гласове на хората – това са новодошлите – за тях няма място на наровете – първите дни, докато преместят някого, стоят само там долу, под наровете.

Първото ми впечатление бе, че съм в килия с криминални престъпници – за „обработка“, за унижение. Огледах се. В килията са над 100 души, нормално тя е за 23 – всички брадясали, измъчени лица, почернели, по долни дрехи, бельото им измачкано, изцапано. Един арестант с голяма брада, гол до пояса, се приповдигна и ме запита от мястото си: „Вие кой сте?“ Отговорих, че съм българин, политемигрант.

– А, шпионин значи! – и се обърна на другата страна. Интересът му към мен се изчерпи.

„Да, това са криминалисти!“ – си казах аз. – Ясно е!“

Аз седнах до „парашата“ накрая на наровете и продължих да разглеждам килията. Едни се надигат и идват при мен, като прескачат и газят спящите.

– Другарю, кога сте арестуван?

– Нощес, към един часа

– Вие слушахте ли по радиото доклада за „7 ноември“?

– Не го слушах, обаче получих нощес към 12 часа днешните вестници.

– Е, какво пише там за амнистията?

– За каква амнистия приказвате? – питам ги аз с недоумение.

– Ами следователите са казали на затворниците при разпитите, че тази вечер ще бъде обявена амнистия.

Нещастни затворници, вечно бленуват за амнистия и вечно вярват на слуховете за нея.

– Няма, другари, никаква амнистия, нито в тържествения доклад, нито във вестниците, не си правете илюзия!

Без да искам, развалих радостта и настроението им. Някои даже започнаха да спорят с мен, че не съм чул и прочел добре доклада. През следващите минути постъпиха нови арестанти, на въпроса за амнистия те само тъжно се усмихваха и махаха с ръка – изпари се още една надежда и престанаха даже да говорят за амнистия.

Скоро се съмна, събудиха се всички затворници, около мен се събраха мнозина, въпросите нямаха край. Като разбраха, че аз съм оня Попов, който бе съден на Лайпцигския процес, учудването им нямаше край.

– Ами и тебе ли взеха?

Казаха ми, че в килията има още един български полит-емигрант. Отидох веднага при него. Познавах го само по лице – виждах го на събрание на българската емиграция, но тук се срещнахме като близки познати: в затвора е като на война – срещнат ли се, стават земляци. Този другар, чието име не помня вече и не можах да узная нищо за неговата съдба, ме въведе в течение на затворническия живот, за който аз и понятие си нямах, бидейки на свобода.

Отначало ме посрещна доста сдържано, не беше разговорлив, изглежда се опасяваше от мен да не съм специално изпратен при него да доносича. Но вероятно скоро разбра, че аз съм нещастен арестант като него и започна да разказва:

– Тук, на следствието, пребиват хората, бият докато не подпишеш, че си враг на народа.

Това беше за мен новост – в съветските затвори да бият и пребиват от бой следствените?! Посочи ми неколцина, които бяха минали през Лефортовския следствен затвор, а се

га мълчаха, сякаш устата им бяха пълни с вода. Показаха ми един другар: „Това е бившият секретар на Дзержински, преди няколко дни го докараха от Лефортовския затвор, сега мълчи, дума не продумва.“

Повечето затворници бяха членове на ВКП(б), останалите са безпартийни, повечето от тях – специалисти в различните области на съветската действителност.

– Теб в какво те обвиняват? – прекъсвам го аз.

– Де да ги знам! Казват, че съм член на терористичната троцкистка група сред българските емигранти. Понятие нямам аз за такава организация! – каза другарят.

Какво стана по нататък с него, не зная. Като всички новоодошли свих под себе си палтото и пренощувах на пода. Редом с мен спяха двама доста млади другари – един белоруски писател и един инженер, висш чиновник от Народния комисариат на железниците. Три-четири дни, прекарани в „Бутирка“, ми отвориха очите. В Академията слушах за масови арести, но някак си всички тези разговори не стигаха до съзнанието ми – в едното ухо влизаха, през другото излизаха. Вярна е народната мъдрост: „Докато не се опариш, трудно се вярва!“

Всички арестувани се обвиняваха в политически престъпления – нито един криминален. „Бутирка“ бе станала следствен политически затвор.

След четири-пет дни ме преместиха отново в Народния комисариат на „Любянка“ 2. Оказа се, че и там е имало затвор – вътрешен, с по четири-пет души в килия, казват, и единични килии.

Тук условията бяха съвсем други. Всеки спеше на отделен креват, със сламеник, одеяло и постелно бельо. Изказах „задоволството“ си от новата обстановка.

– Затова пък „тук меко постилат“, но „твърдо се спи“ – ми отговориха с тъжна усмивка на устата новите съседни.

Веднага започнах да ги разпитвам кои са и в какво ги обвиняват. Имам си такава слабост да разпитвам новите си спътници, където и съдбата да ме захвърли – било във влак,

било на почивка, било в затвор. Като узнаха кой съм, почнаха те да ме разпитват и да се удивляват.

Единият от тях беше Танака, представител на японските профсъюзи в Профинтерна, другият беше полковник Наумов, бивш съветски военен аташе в Берлин, третият доста възрастен учен, по фамилия Янович, историк– библиограф, работещ в някакъв институт по литературното наследство на Лев Толстой, четвъртият беше офицер от НКВД, той познаваше характера на своето министерство и мълчеше. Петият бях аз. Имаше само един свободен креват. Аз го заех.

– Преди теб на това място спеше Василий Чамаданов, той отиде на съд във Военната колегия на Върховния съд. Навярно са го разстреляли – той беше отказал да дава лъжливи показания. И действително, предвижданията на другарите по килия се оправдаха. Чамаданов бе осъден на смърт и разстрелян.

С Василий Чамаданов аз работих в Изпълкома на КИМ през 1931 г., а след това – през 1934–1935 г. Той бе няколко години първи секретар на Изпълкома на КИМ, а след конгреса на КИМ през 1936 г. стана втори секретар. Отличаваше се е голяма скромност и отличителна преданост и енергия.

Започна разпитът на полковника. Една вечер се завърна много късно от разпит, с посиняло лице и глава, станала два пъти по-голяма. Той мълчи и всички мълчат, само го поглеждаме с изплашени лица. Аз не се стърпях и го питам: „Биха ли те?“

– Страшно ме биха, обещаха ми ново, още по-жестоко изтезание, ако не подпиша, че съм фашистки агент.

Започна се разпитът на японеца Танака. Още след първия въпрос дойде от разпита окървавен, целият му костюм – опръскан с кръв. Два-три дни беше на разпит, без да идва в килията. Похапне нещо и легне да си отдъхне. Щом легне на кревата, веднага го извикат. И така тази игра със стария член на Японската партия, с пролетария, с представителя на японските работници продължи няколко дни.

Питахме го какво искат от него.

– Искат да подпиша, че съм японски шпионин. На разпита ме заставяха да стоя прав на крака по два-три дни, без да направя крачка настрана. През това време след всеки отказ да подпиша, че съм шпионин, се нахвърлят бясно върху мен с ритници и юмруци по главата и с викове: „Подписвай, подписвай, че си шпионин, иначе жив няма да излезеш отук!“ Не ми дават да спя, те се сменят, а аз продължавам нощното бдение, стоейки все на едно и също място. Най-после се появиха халюцинации и паднах в безсъзнание. С това не се свърши всичко, пак ще ме викат...

Така го викаха няколко дни на разпит. Той седи на кревата си, плаче и говори: „Нищо, японските работници ме познават добре, те никога няма да повярват, че аз съм шпионин, а аз ще умра тук.“ Ние го слушахме и мълчахме, всеки зает с мисли за своята съдба. Танака бе ликвидиран, жена му скоро беше арестувана и едва след смъртта на Сталин е освободена.

„Какво става?“ – отговор не намирам. С жестокото и безсмислено пребиване и избиване на другарите ми по килия картината се проявява с всеки изминат ден, но все още е неясна...

Седим и приказваме... „Навярно – казвам аз, маса хора са арестувани, навярно има сто хиляди души?“ Те се засмяха силно.

– Ти къде живееш, другарю, да не си на Луната?

Един новодошъл студент от Плехановския икономически институт, арестуван след убийството на Киров и сега доведен за преразглеждане на присъдата си или като свидетел – сам още не знаеше защо го викаха в Москва, добавя: „Само в нашите лагери в република Коми има триста хиляди души.“ Аз го гледах с учуден поглед и си казвам: „Да, действително, аз съм живял не в Москва, а на Луната.“ Но може би той преувеличава, откъде той ще знае колко са. Но все пак числото 300 хиляди ме изплаши, още повече, че останалите хич не се удивиха.

Започна моят разпит. Влизам в стаята на следователя, старшият лейтенант на Държавната безопасност (равносилно

на подполковник) Шевелев. Чух, че „за заслуги към отечеството“ е станал генерал, сега е в запас, но все пак е на видна отговорна работа.

Той ми обясни, че се намирам в ръцете на IV отделение на УГБ (Контраразузнаването), на което тогава началник беше Минев (впоследствие и той бе арестуван и унищожен от собствения си отдел).

– Попов, – ми каза следователят, – за да не губим време, ще ти кажа още в самото начало в какво се обвиняваш. Ти си обвинен, че си активен член на троцкистката контрареволуционна организация сред българската политическа емиграция, която подготвяла убийството на Георги Димитров и Васил Коларов с цел да завладее ръководството на емиграцията, а чрез него и на партията. Обвинен си по чл. 58, ал. 8. А сега разкажи за своята контрареволуционна дейност и как си дошъл до нея.

Неговите „утешителни“ думи ме удариха като с чук по главата. Защо ли са ме арестували? Какво ли не ми минава през ума, но такова диво обвинение – убийството на Димитров и Коларов – не очаквах.

– Не зная нищо за подготовката на подобно убийство и въобще нищо не разбирам от подобно обвинение. В БКП няма нито един комунист, който би се решил на подобен предателски акт.

– Ти си не само участник, а си един от първите десет обвиняеми. Колкото по-рано се признаеш за виновен, толкова по-добре за теб. Иначе ще те пратим в Лефортовския затвор, а знаеш какво става там – там всичко ще подпишеш.

Аз се бях наслушал за „Лефортово“, знаех какъв адски ужас царува там...

– Не ви разбирам, не зная нищо, вие добре знаете, че нямам нищо общо с подобни обвинения, аз имах партийни разногласия с Димитров и Коларов по миналото на БКП, но те отдавна вече са разрешени и ликвидирани и нямат нищо общо с работата на Държавната безопасност. Това е работа на Контролната комисия на Коминтерна.

– Днес партията, това е Държавната безопасност. Ние сме всичко, не си ли разбрал още това?

Следователят Шевелев повтаря своето, аз моето. Изпрати ме „да си помисля“ обратно в килията. След три-четири часа ме извика отново и пак старата песен: „Подписвай!“

– Няма какво да подписвам! Вие знаете отлично, че аз съм невинен. Признавам, имах партийни разногласия с Димитров и Коларов, но те отдавна вече са ликвидирани.

– Не за вашите партийни спорове ви обвинявам сега. Това си е ваша работа, а за подготовката на терористични актове против Димитров и Коларов ви държим отговорни!

– Понятие нямам за такава терористична дейност и не вярвам да я има сред българската емиграция.

– Още утре ще те преместя в „Лефортово“ и там всичко ще признаеш. И жена ти ще арестуваме.

И устройваше детски игри по телефона. Дава нареждане да бъде закаран в „Лефортово“, да бъде арестувана жена ми. Десетина дни се продължава непрекъснатият натиск на следователя: „Подписвай!“

Аз настоявах да бъдат разпитани Димитров и Коларов.

– Вие не ме познавате, а те ме познават повече от десет години, те знаят моята работа в партията, те знаят аз техен убиец ли съм или не. Дайте ми очна ставка с тях!

Вместо очна ставка с Димитров и Коларов ми устройват такава с Искров.

Явява се Искров, поздравяваме се. Следователят го пита:

– Потвърждавате ли своите показания?

– Да, потвърждавам! – отговаря Искров.

Още не знам какви са неговите показания, но го питам с рязък глас:

– Какви показания ти потвърждаваш?

– Аз моля другаря Попов да помогне на следствието!

– С какво, с лъжа ли искаш да се помогне на следствието?

Искров иска още нещо да каже на мен, но следователят го прекъсва и с махане на ръка заповяда да го изведат веднага. Очната ставка с Искров се провали.

Вкарват Вълю Ганчев, член на ЦК на БКП. Усмивва се, здрависва се с мен. И него следователят пита потвърждава ли своите показания. А Ганчев отговаря, че потвърждава партийните спорове от миналото на партията.

– Аз не отричам разногласията и споровете в партията по нейното минало, при което аз и другарите сме допусkali грешки. Напомних, че Димитров сам призна редица грешки по миналото на партията и сам ги разкритикува и на Лайпцигския процес, и на събранието на московската българска емиграция през 1934 г.

Тази очна ставка мина бързо, безрезултатно и защо беше необходимо на следователя да я устройва, и досега не знам.

През време на един разпит се яви началникът на следователя, капитан по безопасността, Бриле (или Брил).

– Ну, как, подписва ли?

– Не иска да подпише, опъва се...

– Ще подпишеш, курва! – изрева Бриле и напусна стаята.

Аз продължавам да седя на една табуретка в ъгъла на следователската стая и си мисля: може би нищо не става около мен, ами аз просто съм се разболял, може би това са обикновени халюцинации. И се озъртам да се уверя, че не спя, че всичко това е гола истина. И мълча, а сълзи капят от очите ми...

Не ми е жал, че ще умра. Аз съм бил няколко пъти на една крачка от смъртта, но тогава знаех защо умирам. Ами сега? Кой ще каже на моите другари, на моите братя, на майка ми и на баща ми, че аз умирам невинен? Тия зверове, които сега ме хвърлиха в затвора, ще ме облеят с мръсотии и помя, ще ме представят като враг на народа, убиец на своите другари, продажник, в пресата ще повтарят тая лъжа дотогава, докато доверието към мен на моя народ, на моите близки съвсем изчезне. Все пак искра от слаба надежда святкаше в черния мрак: рано или късно истината ще блесне, историята не може да се затрие, но нас няма да ни има, ние няма да доживеем. И затова ми беше жал. И колко прекрасни другари не доживяха до възкръсването на истината...